

ROZŠIŘOVÁNÍ SLOVNÍ ZÁSObY PROSTŘEDNICTVÍM FRAZEOLOGIE

2. OBDOBÍ 1. STUPNĚ ZŠ

Jana HYPLOVÁ

Abstrakt:

Text příspěvku se zabývá jedním ze základních cílů vzdělávacího oboru Český jazyk a literatura v RVP ZV, který směřuje k rozvoji komunikační kompetence, zvláště řečové kultury žáků 1. stupně ZŠ. Součástí článku je i konkrétní realizace práce s textem vedoucí ke znalosti frazeologismů, ve které autorka článku spatřuje významné obohacení vyjadřování žáků.

Klíčová slova:

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, komunikační kompetence, řečová kultura, frazeologie.

Vlastní text

Z charakteristiky vzdělávacího oboru Český jazyk a literatura v RVP ZV vyplývá, že vzdělávání směřuje k praktickému ovládnutí češtiny, tj. k získání komunikační kompetence představované dovedností funkčně používat jazyk v různých komunikačních situacích s využitím znalosti jazykového systému (Valeková in Palenčárová, 2006). Jeho poznávání je nezbytným předpokladem nejen k produkování jazykových projevů, mluvených a psaných, ale sleduje i cíle formativní, neboť aktivní znalost jazyka utváří a prohlubuje vztah k rodné řeči. Žák se na konci základního vzdělávání má podle RVP ZV (2004) vyjadřovat výstižně, souvisle a kultivovaně v písemném i ústním projevu. K tomuto cíli, k pěstování spisovného jazyka a výchově k jazykové kultuře, směřujeme od samotného vstupu dítěte do školy.

Jednou z možností, jak zvyšovat řečovou kulturu dětí, je rozšiřování slovní zásoby prostřednictvím frazeologie. Podle Bečky (1979, s. 5) „pro bohatost, obratnost a živost vyjadřování má význam a důležitost znalost frazeologických obrátů, která zvyšuje pohotovost ve vyjadřování, usnadňuje výběr výstižného, popř. nejvhodnějšího pojmenování a dává tak projevu žádoucí pestrost výrazu.“ Neznalost těchto výrazových prostředků ochuzuje vyjadřování uživatele jazyka, a proto „práce s frazeologismy musí tvořit pevnou součást výuky mateřského jazyka. Nemůže však probíhat jen izolovaně v hodinách jazykové či komunikačně-slohové výuky. Své významné místo má také v literární výchově nejen proto, že se tak realizuje integrace jednotlivých složek předmětu, ale také proto, že umělecká literatura, zvláště literatura pro děti a mládež a její žánry řazené k lidové slovesnosti nebo v ní nalézající inspirační zdroj, představuje bohatou zásobnici frazeologismů.“ (Gejgušová, 2004, s.109 – 110).

Na základě svých zkušeností učitelky českého jazyka a literatury 1. a 2. stupně ZŠ (1991–2007) mohu potvrdit závěry četných výzkumů zabývajících se znalostí frazeologismů u žáků ZŠ, že jejich znalost i zcela běžných frazeologických obrátů je velmi nízká. (Srov. Svobodová, 2000, s.117).

Domnívám se, že příčinu tohoto neuspokojivého stavu můžeme spatřovat v nedůsledné práci s frazeologickými jednotkami na základní škole, v nedostatečné vlastní četbě žáků, zvláště klasických pohádek, v absenci mluvního vzoru jak ve škole, v rodině, tak i v médiích. Děti se v tomto věku učí nápodobou. Pokud je prostředí, v němž vyrůstají, které je obklopuje, jazykově chudé a omezené na základní sdělení, nemůžeme očekávat zlepšení. Učitelé by proto měli dbát, aby ve svém projevu vhodně uplatňovali především rčení, přísloví,

pořekadla, aby ve výuce k jejich objasňování využívali obsahově souvislé texty a aby volili různé metody a postupy, jejichž prostřednictvím by nenásilnou formou obohacovali slovní zásobu žáků.

Souhlasím s názorem, že základem úspěšné práce s frazeologismy je jasné a přesné vysvětlení jejich významu (Srov. Macháčková, Chýlová, 1995, s. 118). Odmítám však postupy, jak je prezentují některé současné učebnice českého jazyka, jež žákům předkládají k objasnění rčení a přísloví nezakotvené v přirozené komunikační situaci, vytržené z kontextu, jako pouhý výčet sloužící především k procvičení sledovaného pravopisného jevu.

Ve svém článku bych vás chtěla seznámit s jedním z postupů, který jsem ve své pedagogické praxi na základní škole uplatňovala při práci s textem, jehož cílem bylo vysvětlení významu uvedených rčení. Tento postup podle mých zkušeností vede žáky 1. stupně základní školy nejen k objasňování sledovaných jevů, ale také k porozumění textu.

Metodika práce s textem

Vlastní práce s textem (text je součástí pracovního listu):

1. Četba textu – předčítání učitelem, vlastní tiché čtení.
2. Řekněte svými slovy, jaké vlastnosti měl Honza a jaké prostí lidé?
3. Proč přišly v zimě horší časy?
4. Jak se Honza nechtěl chovat?
5. Jak Honza vyřešil svoji situaci?
6. Proč myslíte, že pohádka skončila dobře?

Žáky v této fázi nevedeme přímo k vysvětlení rčení, ale k přemýšlení o obsahu textu. Úkolem žáků je, aby z textu samostatně vyvodili význam jednotlivých rčení.

7. Samostatné vypracování otázek v pracovním listu.

PRACOVNÍ LIST

Nadpis: (*Vyjádřete příslovím nebo rčením*).....

Když Honza odrostl dětským střevíčkům, vydal se do světa na zkušenou.

Bylo léto, sluníčko se na svět smálo, práce na poli všude dost. A protože Honza nebyl lechtivý na práci, rád přiložil ruku k dílu. Prostí lidé se srdcem na dlani Honzu za jeho pomoc nasýtili a poskytli střechu nad hlavou.

Přišla zima a s ní horší časy. O práci nouze, o almužnu Honza nestál a chudým nechtěl ujídat z krajíce. Ale co naplat, Honzův žaludek zpíval vrzavou polku. A tak jednoho dne vzal za kliku dveří jedné bohaté statkářky. Říkalo se o ní, že by si pro krejcar dala koleno vrtat. Ale náš Honza, ten měl pod čepicí. Požádal statkářku, která na něj hned ve dveřích spustila bandurskou, zda by si u ní mohl uvařit sekýrkovou polévku. A vy, děti, víte, jak to nakonec dopadlo. Statkářka sedla Honzovi na lep a snášela mu brambory a vajíčko a kroupy a mrkev a petržel, dokonce přidala i kousek špeku. Zkrátka Honza vymámil na selce všechno, co do takové správné polévky patří. Jakmile se Honza najedl, poděkoval, už hledal, kde nechal tesař díru.

Než selka celou věc prohlédla, byl dávno za horami.

(Text pohádky je upraven autorkou článku)

1. Co jsme se o Honzovi dozvěděli z 1. větného celku?

a/ že se z něho stal mládenec urostlý jako jedle

b/ že byl jako cvoček

c/ že patřil do starého železa

2. Jak se Honza v létě živil? .....
Jak se mohl odvíjet rozhovor mezi Honzou a lidmi? Zapište:.....

.....
.....
.....

3. Mohli bychom o Honzovi říct, že:
a/ čekal, až mu budou pečení holubi lítat do úst
b/ rád chytal lelky
c/ uměl vzít za práci

4. Proč Honza v zimě nezaklepal u chudých lidí? .....

.....

5. Představte si, jak Honzův žaludek zpívá vrzavou polku. Mohli bychom říct, že:
a/ má se jako v bavlnce
b/ by vlka snědl
c/ má žaludek jako v peřinách

6. Co jsme se dozvěděli o selce, že:
a/ byla na peníze jako čert na hříšnou duši
b/ měla otevřenou dlaň
c/ rozdělila by se o poslední košili

7a/ Proč selka Honzovi dovolila uvařit sekýrkovou polévku?.....

.....

7b/ Napište, kterými slovy asi selka uvítala Honzu:.....

.....

7c/ Napište vlastními slovy, co znamená, když někdo spustí bandurskou:.....

7d/ V textu je užito slova *snášela*. Na kterou další selčinu vlastnost je takto upozorněno? Svě
tvrzení zdůvodněte:.....

8a/ O kom se říká, že má pod čepicí? Rozhlédněte se po třídě a pokuste se svými slovy
charakterizovat spolužáka, o kterém můžete říct totéž: .....

.....

8b/ Tuto vlastnost vyjádřete přirovnáním:.....

.....

9a/ Kudy Honza odešel? .....

9b/ Mohli bychom říct, že Honza vzal zaječí rozum? Proč?.....

.....

9c/ Proč je ve rčení užito názvu tesař? .....

9d/ Bylo stavení zděné?.....

9e/ Můžeme toto rčení použít i dnes?.....

10. Srovnejte pohádku o Honzovi s pohádkami Chytrá horákyně, Tři zlaté vlasy děda Vševěda
a Zlatovláska.

Kdo pomáhal Honzovi?.....

Kdo Mance, chytré horákyni?.....

Kdo Plaváčkovi?.....
Kdo Jiříkovi?.....
V čem se tyto pohádky liší?.....

Do kolika skupin byste tyto pohádky mohli rozdělit? .....
Své rozhodnutí zdůvodněte:.....

11. Najdete v textu další rčení?.....

12. Je důležitá znalost rčení? .....
Proč?.....

13. Hodnocení vyučovací hodiny:
Co jsem se nového dozvěděl(a)? Hodina se mi líbila – nelíbila. Proč?
.....
.....

Následné činnosti:

1. Sestavení osnovy (slovní, obrázkové).
2. Reprodukce pohádky – volná nebo s obměnou.
3. Využití dramatizace:
  - předved'te rozhovor Honzy s prostými lidmi,
  - předved'te „zpívání Honzova žaludku,“
  - předved'te, jak selka přivítala Honzu.
4. Tvořivé činnosti:
  - vymyslete pomoci rčení nebo přísloví vhodný nadpis,
  - vyberte jedno rčení a napište k němu krátký příběh.

Během společné kontroly vypracovaných úkolů v pracovním listu žáci uvádějí další situace, ve kterých lze rčení použít.

K rozvíjení slovní zásoby prostřednictvím vhodných textů by mělo docházet ve všech složkách předmětu český jazyk a literatura, tj. v jazykové, slohové (komunikační) a literární, neboť právě v jejich vzájemném prolínání spočívá efektivita výuky. Říká se, že frazeologie je solí každého jazyka, byla by škoda naše děti o tuto „sůl“ připravit.

Literatura:

BEČKA, J.V. *Slovník synonym a frazeologismů*. Praha : Vydavatelství Novinář, 1970.

GEJGUŠOVÁ, I. Frazeologie v literární výchově na 2. stupni základní školy. In *Slovo o slove*. Zborník Katedry slovenského jazyka a literatury Pedagogickej univerzity. Prešov, Slovenská republika : Pedagogická fakulta PU, 2004. ISBN 80-8068-290-9.

MACHÁČKOVÁ, I.- CHÝLOVÁ, H. Jak znají budoucí učitelé frazeologismy. In *Český jazyk a literatura*, roč. 46/1995 - 1996, č. 5-6, str. 113-118. ISSN 0009-0786.

PALENČÁROVÁ, J. - ŠEBESTA, K. *Aktivní naslouchání při vyučování*. Praha : Portál, 2006. ISBN 80-7367-101-8.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Praha : VÚP, 2004.

SVOBODOVÁ, J. *Jazyková specifika školské komunikace a výuka mateřštiny.* Spisy Ostravské univerzity č.133. Ostrava : Pedagogická fakulta OÚ, 2000. ISBN 80-7042-175-4.

DIFFERENTIATE VOCABULARY THROUGH PHRASEOLOGY 2ND PART OF 1ST GRADE

Summary:

Author is interested in her work in one of the basic aims of educational sphere of Czech language and literature in framework educational program, which points on basic progress adopting language system towards to develop of communication competence. Especially communication culture of pupils of 1st grade of primary school. Part of the work is specific realization of work with text leading to knowledge of phraseologism in which can see important enrichment in pupils expressions.

Key words:

Framework educational programme, communication competence, speech culture, phraseology.

Kontaktní adresa:

Mgr. Jana Hyplová
Katedra českého jazyka a literatury s didaktikou Pedagogické fakulty Ostravské univerzity,
Mlýnská 5, 703 01 Ostrava 1, e-mail:jana.hyplova@osu.cz, tel.: 607569651